Przegląd Sejmowy
nr 1(156)/2020, s. 205–210; https://doi.org/10.31268/PS.2020.12

RECENZJE

Wojewodowie białostoccy 1919–1944

Red. Krzysztof Sychowicz, Jarosław Wasilewski
Instytut Pamięci Narodowej — Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Białystok–Warszawa 2019, s. 176

W książce w przystępnej formie ukazano sylwetki oraz działalność 10 wojewodów białostockich sprawujących swój urząd w latach 1919–1944. Na podstawie ich biografii widoczna jest militaryzacja administracji w Polsce po 1926 r. Publikacja stanowi cenne studium dotyczące przedstawicieli regionalnej elity władzy (elity urzędniczej) i prezentuje ich wybory polityczne oraz losy po zakończeniu wojny w kraju zdominowanym przez partię komunistyczną.

Słowa kluczowe: województwo białostockie, II Rzeczpospolita, administracja, elity urzędnicze międzywojennej Polski, biografistyka

Voivodes of Białystok 1919–1944

In an accessible form, the book presents profiles and activities of ten Białystok voivodes holding office between 1919 and 1944. Based on their biographies, the militarization of administration in Poland after 1926 is apparent. The publication is a valuable study of representatives of the regional power elite (official elite), their political choices and their fate after the end of the war in a country dominated by the communist party.

Key words: Białystok voivodeship, II Polish Republic, administration, government power elite of interwar Poland, biography

---

Tradycja sporządzania zestawień osób zasłużonych w danej dziedzinie życia (związanych sprawowaną władzą, urzędami, tytułami czy osiągnięciami) sięga wielu wieków wstecz. Najstarszym rodzajem piśmiennictwa historycznego jest bowiem biografistyka. Już w średniowieczu dla potrzeb m.in. legitymizacji dzierżonej władzy i związanej z nią sukcesji powstawały poczty władców, książąt, biskupów czy opatów. Ich charakter był często hagiograficzny i miał silne zakorzenienie w ówczesnej heraldyce oraz w realiach życia społeczno-religijnego. W Polsce rozkwit biografistyki nastąpił w okresie zaborów[1]. Wtedy to, na przekór ówczesnym realiom geopolitycznym, dostrzegano rolę

[1] Ks. E. Walewender, *Biografistyka pedagogiczna i jej przekaz, „*Przegląd Historyczno-Oświatowy" 2019, nr 1–2, s. 248 i n.

jednostki w kształtowaniu życia politycznego i społecznego, ze znacznym zaakcentowaniem jej znaczenia w procesie podtrzymywania i budzenia ducha narodowego.

Odzyskanie przez Polskę niepodległości zaowocowało wzmożeniem badań o charakterze biograficznym. Wyrazem tego było rozpoczęcie wydawania w 1935 r. *Polskiego Słownika Biograficznego*. W okresie powojennym zaprzestano jego publikowania. Decyzja ta była pochodną zaczerpniętego z nauki sowieckiej przekonania, że o istocie wielkich procesów historycznych decydują masy, a nie jednostki[2]. Powrót do biografistyki — jednej z najtrudniejszych i najbardziej wymagających dziedzin historiografii — nastąpił ze wzmożoną siłą po 1989 r. Podejmowanie badań biograficznych wymusza na autorach konieczność znajomości różnych epok historycznych i zachodzących w niej procesów, jak również dostrzeżenia i odpowiedniego przedstawienia różnych obszarów aktywności opisywanego bohatera. Wraz z upadkiem komunizmu nastąpił rozkwit biografistyki — sprzyjało mu rosnące zainteresowanie czytelników pracami prezentującymi życie wybitnych osób, ich wybory, rozterki oraz niejednokrotnie środowisko rodzinne.

Oprócz typowych biografii koncentrujących się na politycznym znaczeniu danej jednostki, ważną rolę w procesie badawczym odgrywają wydawnictwa będące źródłem wiedzy wykorzystywanej w innych pracach naukowych. Należą do nich publikacje zawierające także informacje biograficzne (encyklopedie, leksykony, słowniki, informatory, przewodniki). Szczególną formę biografistyki stanowią tzw. poczty, zawierające podstawowe dane biograficzne osób wraz z opisem ich działalności w okresie sprawowanej funkcji czy osiągnięć w konkretnej dziedzinie życia, sztuki czy wiedzy. Można je traktować po części jako publikację prezentującą historię precyzyjnie zakreślonego zbioru jednostek złączonych wspólnym mianownikiem (efektem tego rodzaju prac jest zazwyczaj tzw. portret zbiorowy)[3].

W ten nurt polskiej historiografii wpisuje się publikacja poświęcona urzędnikom sprawującym urząd wojewody białostockiego w okresie II RP. W książce przygotowanej przez Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku, przedstawiono sylwetki 10 wojewodów, których misję wyznacza utworzenie województwa białostockiego przez Sejm Ustawodawczy ustawą tymczasową o organizacji władz administracyjnych II instancji z 2 sierpnia 1919 r., kończy zaś wkroczenie na jego terytorium latem 1944 r. Armii Czerwonej, toczącej ciężkie zmagania wojenne z Niemcami.

Książkę opublikowaną pod redakcją naukową Krzysztofa Sychowicza i Jarosława Wasilewskiego tworzą artykuły przygotowane przez sześciu historyków. Poprzedza ją słowo wstępne autorstwa Piotra Kardeli i K. Sychowicza, w którym zwracają oni

[2] Wydawanie *Polskiego Słownika Biograficznego* wznowiono w 1958 r. *Vide W trosce o prawdę dziejową — z prof. Andrzejem Romanowskim rozmawia Rita Pagacz-Moczarska*, „Alma Mater" 2015, nr 171–172, s. 69–70; R. Pagacz-Moczarska, *80-lecie „Polskiego Słownika Biograficznego"*, Alma Mater, 2015/2016, nr 180/181, s. 70–71.

[3] Jako przykłady takich wydawnictw można podać: *Poczet rektorów Almae Matris Posnaniensis*, red. T. Schramm, współpr. A. Marciniak, Poznań 2004; *Poczet biskupów warmińskich*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008; B. Kasprzyk, *Poczet sołtysów, wójtów, burmistrzów i prezydentów miasta Krakowa (1228–2010)*, Kraków 2010; J. Eisler, *Siedmiu wspaniałych. Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*, Warszawa 2014.

uwagę na to, że „niniejsza publikacja jest pierwszą pracą naukową, która tak obszernie prezentuje sylwetki gospodarzy województwa białostockiego z okresu dwudziestolecia międzywojennego”[4]. Podkreślają w niej też, że w okresie II wojny światowej, pomimo okupowania terenów województwa białostockiego przez ZSRR i Niemcy, istniała na nim ciągłość władzy za sprawą działającej w konspiracji Delegatury Rządu RP na Kraj.

Publikację otwiera wstęp autorstwa J. Wasilewskiego, kreślący obraz województwa białostockiego i charakteryzujący jego urozmaicenie narodowościowe i religijne. Zawarto w nim podstawowe dane o obszarze, podziale administracyjnym, zadaniach wojewody i sposobie organizacji podległego mu urzędu, jego kłopotach kadrowych i lokalowych (brak mieszkań dla zatrudnianych urzędników). Autor słusznie skonstatował, że w województwie białostockim, sąsiadującym wówczas z Niemcami i Litwą (negatywnie nastawionymi do Polski), istotną rolę odgrywały sprawy związane z zapewnieniem bezpieczeństwa i ładu publicznego. Na jego stan znaczny wpływ miało także funkcjonowanie Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi oraz wyrażane przez przedstawicieli białoruskiej mniejszości narodowej tendencje antypaństwowe[5]. W przypadku województwa białostockiego negatywnie na jego sytuację społeczną wpłynął kryzys gospodarczy (1930–1935)[6], toczący się równolegle na tle zaostrzającego się sporu politycznego między sprawującą władzę sanacją a partiami opozycyjnymi.

Spośród wszystkich wojewodów — jak słusznie zauważył autor wstępu — „przedstawione postacie, może poza Marianem Zyndramem-Kościałkowskim, nie są powszechnie znane, a miały niebagatelny wpływ na losy nie tylko województwa białostockiego”[7].

Pierwszym wojewodą białostockim i tym samym organizatorem podległej mu administracji był Stefan Bądzyński (1869–1928), pełniący tę funkcję od 2 sierpnia 1919 r. do początku lipca 1920 r. Tworzenie struktur województwa białostockiego zakłóciło zajęcie Białegostoku przez bolszewików i umiejscowienie w nim kolaboracyjnego Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polskiego[8]. Urszula Kraśnicka-Zajdler, przybliżająca sylwetkę Bądzyńskiego i wysiłek organizacyjny włożony przez niego w tworzenie instytucjonalnych zrębów województwa, stwierdziła, że jako wojewoda białostocki „położył podwaliny pod kształt i wizerunek województwa na mapie odradzającej się Rzeczypospolitej”[9]. Co istotne, lektura przygotowanego przez nią szkicu biograficznego

[4] *Słowo wstępne*, [w:] *Wojewodowie białostoccy 1919–1944*, red. K. Sychowicz, J. Wasilewski, Białystok–Warszawa 2019, s. 8.

[5] Postulowałbym, aby opisując działania administracji państwowej na tym polu, dokonać analizy akt kontrolno-śledczych A. Półtarzeckiego, funkcjonariusza Policji Państwowej w latach 1921–1939, A IPN Bi, 07/1177, t. 1–2. W tym kontekście wymienieni w nich zostali m.in. wojewodowie M. Rembowski, M. Zyndram-Kościałkowski, S.W. Pasławski oraz S.S. Kirtiklis. W odniesieniu do ostatniego z wymienionych materiały te wykorzystała w swoim tekście D. Maksimiuk, *Wojewodowie białostoccy 1919–1944*..., s. 148.

[6] *Vide* szerzej P. Cichoracki, J. Dufrat, J. Mierzwa, *Oblicza buntu społecznego w II Rzeczypospolitej doby wielkiego kryzysu (1930–1935). Uwarunkowania, skala, konsekwencje,* Kraków 2019.

[7] *Wstęp*, [w:] *Wojewodowie białostoccy 1919–1944*..., s. 25.

[8] *Vide* M. Klimecki, *Sowietyzacja Polski w 1920 r. Tymczasowy Rewolucyjny Komitet Polski oraz jego instytucje latem i jesienią tegoż roku*, Toruń 2016.

[9] *Ibidem*, s. 33.

unaocznia — zarówno czytelnikom, jak również historykom — że biografistyka jest działem nauki niezwykle wymagającym, uzależnionym od zachowanych źródeł. Dlatego z perspektywy czasu sporym wyzwaniem jest nie tylko odtworzenie czyichś losów, ale również decyzji czy czynników na nie wpływających. Tak jest też w przypadku wojewody Bądzyńskiego, dla którego objęcie urzędu wojewody białostockiego było szczytem aktywności politycznej i urzędniczej.

Urszula Kraśnicka-Zajdler przygotowała także teksty poświęcone kilku innym wojewodom: Stefanowi Popielawskiemu (piastował to stanowisko w latach 1920––1924), Marianowi Rembowskiemu (1924–1927), Karolowi Henrykowi Edwardowi Kirstowi (1927–1930), Marianowi Zyndramowi-Kościałkowskiemu (1930–1934) i Stefanowi Wiktorowi Pasławskiemu (1934–1936). Spośród nich Popielawski i Rembowski przed rozpoczęciem kierowania UW w Białymstoku pełnili rolę starostów. Dodatkowo Rembowski był wcześniej wojewodą łódzkim. Pozostając w opozycji do sanacji w listopadzie 1927 r., został postanowieniem Prezydenta RP przeniesiony „w stan nieczynny”[10].

Jego następca, Karol Henryk Edward Kirst, z zawodu prawnik, zdobywał doświadczenie urzędnicze w kilku instytucjach II RP, był także zwolennikiem Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem, co pomogło mu w uzyskaniu po przewrocie majowym stanowiska wojewody białostockiego. W 1930 r. został prokuratorem Sądu Najwyższego. Kontynuował potem karierę w wymiarze sprawiedliwości. Okres II wojny światowej spędził w Warszawie. Po powstaniu warszawskim wraz z rodziną został uwięziony w obozie w Pruszkowie. Po 1944 r. powrócił do pracy sędziego. Dnia 31 maja 1948 r. został przeniesiony w stan spoczynku. Wyrazem „zainteresowania” Kirstem ze strony aparatu bezpieczeństwa po 1945 r. jest zachowana kartoteka po rozwiązanym w 1954 r. Departamencie X MBP[11].

Jego misję kontynuował Marian Zyndram-Kościałkowski, zasłużony konspirator, oficer, potem poseł, jak napisała Kraśnicka-Zajdler „całe dorosłe życie związany z Józefem Piłsudskim”[12]. Autorka przytoczyła opinię, że „był najświetniejszym wojewodą białostockim”, przyczyniając się do rozwoju miasta za sprawą licznych inwestycji[13]. Po zakończeniu urzędowania w Białymstoku kontynuował karierę polityczną, zostając komisarycznym prezydentem Warszawy, 28 czerwca 1934 r. ministrem MSW, a 13 października 1935 r. premierem rządu RP. Stanowisko to przestał piastować 15 maja 1936 r., obejmując funkcję ministra opieki i polityki socjalnej. W latach 1935–1939 był posłem na Sejm, reprezentując Wileńszczyznę. Kres jego politycznej prosperity przyniósł wybuch II wojny światowej. Opuścił kraj, wybierając życie na uchodźstwie.

---

[10] *Ibidem*, s. 53.

[11] *Vide* Kartoteka Biura C MSW sporządzona na podstawie materiałów Departamentu X MBP. Idąc tym tropem, za zasadne uważam wysunięcie postulatu polegającego na kwerendzie materiałów archiwalnych wymienionej jednostki aparatu bezpieczeństwa pod kątem rozpracowywania czy zbierania informacji na temat urzędników zajmujących wysokie stanowiska w okresie międzywojennym.

[12] *Vide* M. Klimecki, *Sowietyzacja Polski w 1920 r....*, s. 76.

[13] *Ibidem*, s. 84.

Osobą raczej „drugiego planu" był pełniący stanowisko wojewody w jego zastępstwie Stanisław Michałowski, wcześniejszy starosta sanocki, starosta przemyski, wreszcie wicewojewoda białostocki (od 1932 r.). Podjęty przez J. Wasilewskiego trud scharakteryzowania sylwetki tego urzędnika obrazuje trudności, na jakie natrafia historyk zajmujący się biografistyką.

Bogata kariera wojskowa, przeplatana służbą w administracji państwowej, charakteryzuje kolejnego wojewodę białostockiego, Stefana Wiktora Pasławskiego (pełnił ten urząd w latach 1934–1936). Obejmując to stanowisko, miał on ogromne doświadczenie organizacyjne, wyniesione ze służby w Legionach (1914), w szeregach Wojska Polskiego (dowódca jednostek liniowych, dowódca Okręgu Wojskowego nr VIII w Toruniu), Korpusie Ochrony Pogranicza (dowódca brygady), Straży Celnej i nowo utworzonej Straży Granicznej, którymi kierował. Jako „człowiek obozu władzy" w 1936 r. został przeniesiony z Białegostoku na stanowisko wojewody stanisławowskiego. Okres wojny spędził internowany w Rumunii, następnie zaś w obozie jenieckim na terenie III Rzeszy. Po zakończeniu wojny wybrał emigrację.

Z tego samego środowiska politycznego wywodził się — przedstawiony przez Dianę Maksimiuk — kolejny wojewoda białostocki, Stefan Seweryn Kirtiklis, od 1905 r. członek PPS działający w Organizacji Bojowej, więziony potem w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej, działacz POW, Milicji Ludowej, sprawny urzędnik, oficer żandarmerii, od 1926 r. urzędnik w MSW zajmujący się problematyką bezpieczeństwa. Pnąc się po szczeblach kariery urzędniczej, w 1928 r. został wicewojewodą wileńskim, w 1930 r. pełnił nawet obowiązki wojewody wileńskiego. Rok później został przeniesiony na stanowisko wicewojewody łódzkiego. W 1931 r. objął stanowisko wojewody pomorskiego. Kilka lat później, w 1936 r. został wojewodą białostockim. W 1937 r. został przeniesiony w stan spoczynku. Jego dalsze losy są odmienne od osób równych mu znaczeniem i rangą oraz wywodzących się z tego samego środowiska politycznego. Jak napisała D. Maksimiuk, w 1940 r. został aresztowany w Wilnie przez NKWD, a potem skazany na osiem lat obozu pracy. Dzięki podpisaniu układu Sikorski–Majski wraz z armią gen. Andersa trafił na Bliski Wschód. W trakcie pobytu w Palestynie w 1944 r. rozpoczął współpracę z komunistami, uczestnicząc w tworzeniu miejscowego oddziału Związku Patriotów Polskich. Poprzez Moskwę powrócił do Polski w 1945 r., po czym aktywnie zaangażował się w działalność firmowaną przez PKWN. Niewątpliwie polityczna wolta Kirtiklisa dokonana po 1944 r. powinna skłaniać do refleksji nad motywami jej towarzyszącymi, zarówno w wymiarze personalnym, jak również środowiskowym (w tym przypadku byłych urzędników w służbie II RP).

Ostatnim wojewodą białostockim przez wybuchem II wojny światowej był Henryk Kazimierz Ostaszewski, wcześniejszy starosta łęczycki i kaliski. Jak odnotował w jego biogramie K. Sychowicz, przedmiotem szczególnej jego troski było koncyliacyjne traktowanie kwestii narodowościowych i wyznaniowych.

Poczet wojewodów zamyka krótki rys biograficzny Józefa Przybyszewskiego autorstwa Tomasza Dudzińskiego, przybliżający sylwetkę tego przedwojennego działacza obozu narodowego, więzionego w obozie w Berezie Kartuskiej, od jesieni 1943 r.

Delegata Rządu RP na województwo białostockie. Przybyszewski latem 1944 r., występując jako wojewoda białostocki, ujawnił się przed wkraczającą Armią Czerwoną. Dnia 7 sierpnia 1944 r. został aresztowany i wywieziony w głąb ZSRS. Po uwolnieniu w listopadzie 1947 r. powrócił do kraju. Początkowo ukrywał się. Po aresztowaniu przez bezpiekę trafił do więzienia. W przypadku Józefa Przybyszewskiego w jego biogramie brak jest wzmianki o wykorzystaniu archiwaliów przechowywanych w IPN[14].

Na podstawie zawartych w publikacji informacji wyraźną cezurę czasową, dostrzegalną na niwie politycznej stanowi przewrót majowy w 1926 r. i wybory brzeskie z 1930 r. Ich konsekwencją była wyraźna zmiana w doborze osób obejmujących urząd wojewody białostockiego. Po wydarzeniach tych to polityczne stanowisko otrzymywali często urzędnicy będący — co oczywiste — zwolennikami sanacji, ale także mający znaczne doświadczenie wyniesione ze służby wojskowej oraz w innych formacjach zbrojnych. Można w tym przypadku mówić o militaryzacji administracji. Dla poniżej wymienionych osób sprawowanie urzędu wojewody było elementem kontynuacji dotychczasowej kariery wojskowej (np. M. Zyndram-Kościałkowski) lub jej ukoronowaniem (gen. S.W. Pasławski, S.S. Kirtiklis). Łącznie osoby o takim rodowodzie sprawowały pieczę nad województwem białostockim w latach 1930–1937 (z niewielką przerwą, gdy w 1934 r. obowiązki wojewody pełnił S.Z. Michałowski). Zupełnie z innego obozu politycznego pochodził ostatni wojewoda białostocki — jako Delegat Rządu RP — J. Przybyszewski, co uzmysławia nam zmiany, jakie w rezultacie II wojny światowej zaszły na ówczesnej konspiracyjnej scenie politycznej Polski.

Publikacja stanowi udaną próbę prezentacji przedstawicieli elity politycznej i urzędniczej województwa białostockiego w okresie II RP. Sporządzone przez autorów szkice biograficzne będą służyć kolejnych badaczom zajmującym się zarówno biografistyką, jak również historią regionu białostockiego w okresie międzywojennym. Poglądu tego nie zmieniają drobne wskazówki źródłowe poczynione w odniesieniu do poszczególnych postaci omawianych w książce, gdyż dzięki nim publikacja zyska jeszcze większą wartość poznawczą. Jako czytelnik książki żałuję, że redaktorzy w celu osiągnięcia zamierzonego portretu zbiorowego nie pokusili się o szersze scharakteryzowanie za sprawą osobnego omówienia i porównania wszystkich wojewodów białostockich[15].

*Mariusz Krzysztofiński**

* **Dr hab. Mariusz Krzysztofiński**, główny specjalista Oddziałowego Biura Badań Historycznych IPN, mariusz.krzysztofinski@ipn.gov.pl; https://orcid.org/0000-0003-3905-1684

[14] A IP BU, 0208/1835 t. 1–4, Sprawa ewidencyjno-obserwacyjna dotycząca J. Przybyszewskiego; A IPN BI, 011/13, Sprawa obiektowa dot. rozpracowania działaczy Narodowej Organizacji Wojskowej oraz Narodowego Zjednoczenia Wojskowego krypt. „Chrobry XV" prowadzona w latach 1951–1955; IPN BI 012/931, Dokumentacja szczątkowa sprawy ewidencyjnej dotycząca H. Jastrzębskiego.

[15] *Vide* J. Mierzwa, *Starostowie Polski międzywojennej. Portret zbiorowy,* Kraków 2018.